

- ¹¹⁸ *Dorošenko D., Rypka J.* Hejtman Petr Dorošenko. – S.39–40; *Флоря Б.Н.* Войны Османской империи с государствами Восточной Европы... – С.110.
- ¹¹⁹ *Woliński J.* Wojna polsko-turecka w swietle relacji rezydentów austriackich w Turcji // SMHW. – Т. VII. – Cz. 2. – Warszawa, 1961. – S.326.
- ¹²⁰ Акты ЮЗР. – Т. XI. – С. 286; *Acta Historica res gestas Poloniae.* – Vol. II. – Pars. I. – S. 854–858.
- ¹²¹ *Perdenia J.* Hetman Piotr Doroszenko. – S. 421.
- ¹²² Библиотека Чарторийских у Кракові. Відділ рукописів. – Од.зб.423. – Арк.113; *Materialy do dziejów wojny polsko-tureckiej (1672–1676)* // SMHW. – Т. X. – Cz. 1. – Warszawa, 1964. – S. 245.
- ¹²³ Библиотека Чарторийских у Кракові. Відділ рукописів. – Од.зб.423. – Арк.111–112; *Woliński J.* Król Jan III a sprawa Ukrainy. 1674–1675. – Warszawa, 1934. – S. 14–15.
- ¹²⁴ Библиотека Национального інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві. Відділ рукописів. – №355. – Арк.19–20; *Woliński J.* Król Jan III a sprawa Ukrainy. – S. 17; *Дорошенко Д.* Гетьман Петро Дорошенко. – С. 533–534.
- ¹²⁵ *Materialy do dziejów wojny polsko-tureckiej (1672–1676)* // SMHW. – Т. X. – Cz. 1. – S. 280.
- ¹²⁶ Библиотека Чарторийских у Кракові. Відділ рукописів. – Од.зб.423. – Арк.241; *Woliński J.* Król Jan III a sprawa Ukrainy. – S. 20.
- ¹²⁷ АГАД. – Ф. «Архів Замоїських». – №3036. – Арк.235–242.
- ¹²⁸ Акты ЮЗР. – Т. XIII. – Санкт-Петербург, 1884. – С. 136.
- ¹²⁹ *Туранли Ф.Г.* Османський документ про дипломатичну діяльність гетьмана Петра Дорошенка // *Український археографічний щорічник.* Нова серія. – Вип. 5/6. – К., 2001. – С. 334–340.
- ¹³⁰ *Костомаров Н.И.* Собрание сочинений. Историческая монографии и исследования. – Кн. 6. – Т. XV: Руина. – Санкт-Петербург, 1905. – С. 240.
- ¹³¹ Библиотека Чарторийских у Кракові. Відділ рукописів. – Од.зб.423. – С. 111–112; *Мицик Ю.* З документації гетьмана Петра Дорошенка // *На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа: Науковий збірник.* – К., 1999. – С. 86.

The article reveals foreign policy of Ukrainian Hetmanat during the 1665–1676. Through the prism of hetman Petro Doroshenko's activity the complicated relations between Cossack Ukraine and Rich Pospolyta, Osman Empire and Muscovy are examined. The author insists that P. Doroshenko tried to establish the government of appanage principalities by means of manoeuvring policy (polyvassalage) between king, tsar and sultan.

Ю.А.Мицик*

КИЇВСЬКИЙ ПАТРИАРХАТ У ПРОЕКТАХ ПЕТРА МОГИЛИ

У статті розглядається розвиток ідеї Київського патріархату митрополитом Петром Могилою, аналізуються спроби втілення її в життя, причини невдачі його планів.

Ідея створення Київського патріархату, тобто помісної автокефальної української православної церкви, сягає корінням мало не апостольських часів. Варто вказати на існування на території Південної України та Криму двох автокефальних утворень (Скіфська та Херсонеська єпархії), котрі втратили свій статус тільки внаслідок зовнішніх обставин (нашесть кочовиків) у першій половині V ст. Формально ця автокефалія була скасована рішеннями II Вселенського

* Мицик Юрій Андрійович – д-р іст. наук, професор кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія».

(Халкидонського) собору у 451 р. Певне прагнення до автокефалії Київської митрополії фіксується уже в часи київських князів Володимира Святого, Ярослава Мудрого та їхніх нащадків у XII ст., про що свідчать насамперед обрання без благословення константинопольського патріарха митрополитів Іларіона та Климента Смолятича. На дані прецеденти посилалися й учасники Київського собору 1415 р., який так само обрав київським митрополитом Григорія Цамблака.

У XVI ст. ця ідея набула чітких обрисів. Зокрема про Київський патріархат першим заговорив тоді князь Костянтин II (Василь-Костянтин) Острозький у своєму листі до єпископа Іпатія Потія від 21 червня 1593 р.

Другий проект створення Київського патріархату виник серед єпископату Київської митрополії у 1590–1595 рр.¹ Коли ж відбулася Берестейська унія, а потім була відновлена православна ієрархія у 1620–1621 рр., то ідея Київського патріархату набула іншої модифікації та звучання. Представники як православної, так і греко-католицької церков розглядали створення Київського патріархату в контексті подолання церковного розколу, причому кожна сторона мала власну його візію чи модель. Уніати вбачали в Київському патріархаті засіб підвищення статусу церкви, але бачили майбутнього київського патріарха під зверхністю Папи Римського. Це в принципі мало що змінювало, оскільки в такому випадку Київський патріархат був би складовою, хоча й упривілейованою частиною римо-католицької церкви. Щодо православних, то під Київським патріархатом вони в ідеалі розуміли власну автокефальну православну церкву, глава якої відповідальним є тільки перед Господом Богом. Щоправда, з метою досягнення компромісу вони вважали за можливе задовольнитися принаймні на певному етапі програмою-мінімум: Київський патріархат мав бути автономним у складі Константинопольського патріархату, причому малося на увазі, що з цього питання Рим та Константинополь досягнуть згоди; убачали його існування в контексті нової, універсальної унії, на яку б дали благословення всі православні патріархи.

Ще у 1621 р. на Київському соборі підкреслювалося, що початки православ'я в Русі-Україні та Білорусі починаються від св. апостола Андрія Первозванного. Тут же було вказано і на історичні прецеденти: соборне обрання київськими митрополитами Іларіона, Климента Смолятича та Григорія Цамблака. У 1624 р. уніатський митрополит Йосиф Вельямин Рутський запропонував реалізувати ідею Київського патріархату з тим, щоб він підлягав Риму і водночас визнавався б православним світом. Римська курія ухилилася тоді від конструктивної відповіді, вимагаючи підкорення всього українсько-білоруського православ'я Папі Римському². Це й було однією з головних причин того, що справа тоді не дійшла до спільного, об'єднаного собору і проголошення Київського патріархату.

Третій, розгорнутий, проект його створення запропонував Мелетій Смотрицький у своїх творах – «Паренезис»(1628 р.) і «Апологія», де радив православним обрати собі окремого, самостійного патріарха в себе вдома, який би був незалежним від Константинополя, але у зв'язку з Римом. Свою ідею він достатньо повно обґрунтував у творі, розрахованому на широкі читацькі маси. При цьому він посилався на історичні прецеденти, насамперед на соборне обрання київських митрополитів без згоди Константинополя. На думку М.Смотрицького, такий крок забезпечив би розквіт церковного життя в Україні, піднесення рівня церковної освіти тощо³. Даний план знову викликав зацікавлення спочатку Римської курії та королів Сигізмунда III, а потім і Владислава IV, котрий задумував розгорнути боротьбу з агресією Османської імперії й прагнув зняти або принаймні пом'якшити міжконфесійний конфлікт усередині своєї держави. Передбачалося, що першим патріархом мав би стати Йосиф Рутський. Цікаво, що сам Й.Рутський 1629 р., очевидно, під враженням позиції св. Петра Могили на

тогорічному київському соборі незадовго до смерті запропонував у числі кандидатур на патріарший престол, насамперед його кандидатуру як киево-печерського архімандрита. За думкою Й.Рутського, св. Петро Могила міг послужити справі унії не тільки в Україні, але і в Молдавії та Валахії, був людиною освіченою, досвідченим богословом, високих моральних чеснот і дуже вимогливим⁴. Однак план М.Смотрицького був відкинутий православними на соборі. Сам св. Петро Могила за такої ситуації не міг не сказати свого слова в цій надзвичайно важливій справі. Його візія Київського патріархату, котру він бачив у контексті ліквідації Берестейської унії, ліквідації церковного розколу в Русі-Україні та Білорусі, укладення нової, генеральної унії, була докладно розглянута такими істориками, як М.Андрусак, А.Войтила, Атаназій Великий, С.Голубев, В.Гриневич, С.Плохій, М.Рехович, Т.Хинчевська-Геннель, Є.Шмурло, більшість із яких представляють католицький табір.

Встановлено, що головним ініціатором створення спільного Київського патріархату був волинський воєвода, католик, князь О.Сангушко, який у жовтні 1635 р. звернувся з двома посланнями до Риму, котрі мав передати домініканець зі Львова Іоан Дамаскин. Ці послання були передані за адресою, очевидно, у лютому 1636 р., причому О.Сангушко повідомляв папі про те, що Петро Могила нібито схиляється до унії, але боїться виявити це зі страху перед козаками, а луцький єпископ Афанасій Пузина нібито відкрито визнає верховенство папи⁵. Якийсь Фрук у своєму листі до уніатського володимирського єпископа Йосифа Мокосія Баковецького взагалі запевняв, що А.Пузина вже прийняв унію, а св. П.Могила тяжіє до неї⁶. Римська курія у лютому 1636 р. навіть створила комісію з трьох кардиналів для секретного розгляду даного питання. Було вирішено послати бреше тільки князю О.Сангушку й обмежитися позитивними відгуками про згадані ним наміри православних духовних ієрархів. 11 квітня 1636 р. була відправлена також інструкція новому папському нунцію в Речі Посполитій Маріо Філонарді, яка була присвячена виключно проблемі православ'я та порушувала питання про універсальну унію для русинів⁷. Нунцій мав встановити контакт із О.Сангушком, прозондувати можливості створення Київського патріархату, встановити можливі перепони на цьому шляху, з'ясувати дійсні наміри св. Петра Могили та А.Пузини, вивідати настрої православної шляхти й ченців, а також козаків, яких Рим особливо боявся. Нунцій мав також добиватися підтримки цього проекту від короля, а наступні його дії засвідчують активність Риму в цьому напрямку (проведення зустрічей нунція з уніатськими ієрархами, князем О.Сангушком, урешті з королем). На аудієнції у Владислава IV нунцій довідався, що король хоче зустрітися в цій справі зі св. П.Могилою та іншими православними єпископами й сподівається схилити їх на свій бік. Владиславу IV дуже на цьому залежало, щоб послабити зв'язки Київської митрополії з Москвою та Константинополем. Водночас нунцій зіткнувся з головною перешкодою на цьому шляху: відмовою православних підлягати папі⁸.

Король видав свої універсали від 31 серпня та 5 вересня 1636 р. до уніатів та православних і закликав укласти унію на найближчому сеймі, у 1637 р. При цьому Владислав IV наполягав на перевагах власного, Київського («Руського») патріархату, незалежного від Константинополя, промовчючи при цьому про потенційну його залежність від Риму. Св. П.Могила та Й.Рутський висловили згоду на проведення спільного з'їзду. Зокрема Й.Рутський був розчарований тим, що польський єпископат і світська влада дивилися на уніатів як на неповноцінних римо-католиків. Король пообіцяв також митрополиту та єпископам греко-католицької церкви місця в сенаті. Є дані, що й св. П.Могила звернувся до православних із пропозицією обрати представників для обговорення питання, яке порушив король⁹. Однак той же Рим постійно непокоївся через перспективу послаблення своїх позицій у Східній Європі внаслідок створення окремого Київ-

ського патріархату. До того ж його створення послабило б Константинопольський патріархат, що його Рим хотів узяти під свою зверхність. Щоб уникнути ускладнення через це відносин із Константинополем, курія відмовилася від ідеї створення Київського патріархату¹⁰, а в питанні ж про спільний собор звеліла дотримуватися інструкції від 6.07.1629 р., яка забороняла уніатам брати участь у такому соборі.

У цьому контексті важливим є лист шляхтича Фрука до володимиро-берестейського уніатського єпископа Йосифа Баковецького від 28(18).06.1636 р. Тут повідомлялося про зустріч у Дубні православного єпископа А.Пузини з князем Домініком Заславським-Острозьким, який уже був католиком. На ній владику вибачився за якісь «бунти» православних у Кременці (мабуть слід мати на увазі відоме повстання 1636 р. в Острозі) й нібито дав згоду перейти в унію. Про це розповідав багатьом сам князь, причому подібні чутки поширювалися й про св. П.Могили («і про Могили щось також вони кажуть, що цілком до цього хоче приступити..., про Пузину не сумніваюсь, але про Могили дуже (сумнівно), а особливо його мось пан підкоморій львівський, котрий його добре знає, однак цьому не до кінця вірячи»). Далі викладався план того, як притягти митрополита на трибунал під заставою в 10 тис. злотих, щоб добитися ліквідації Кременецької школи¹¹. Владислав IV, прагнучи владнати постійні міжконфесійні конфлікти й бачачи неуспіх своєї політики, а також намагаючись послабити вплив Константинополя на церкву в Речі Посполитій, запропонував своїми універсалами від 5 вересня 1636 р., зверненими до православних та греко-католицьких ієрархів, а також деяких високопоставлених світських осіб, пропозицію винести на наступний сейм питання про власний, Київський патріархат: «не порушуючи прав патріаршества, ви можете за прикладом Москви й інших держав мати у себе вдома те, за чим ви йдете в (іноземну) сторону». При цьому він навіть не приховував, що це буде особливо потрібно уніатам. Ця заманлива пропозиція в тих умовах могла тоді обернутися черговим ударом по православній церкві. Отже, мав цілковиту рацію митрополит Макарій (Булгаков), коли писав: «...православним неважко було зрозуміти намір уніатів. Останні могли примиритися з ними й з'єднатися під владою майбутнього руського патріарха, без сумніву, тільки з умовою, якщо він сам підкориться папі, тобто прийме унію. Отже, якби православні погодилися створити самостійне патріаршество, то в такому разі уніатам разом із латинянами чи польському уряду залишалося б тільки подбати, щоб на патріаршу кафедру була зведена людина, яка б таємно симпатизувала унії¹². Ось у чому полягала головна причина нереалізації даної ідеї, а не в тому, що «не духовні отці народу, але вулиця взяла у свої руки керму православної церкви», що «зі страху перед втратою популярності завертає з півдороги Борецький і Могила»¹³.

Ще 10.07.1636 р. Папа Римський прислав до волинського воєводи своє послання, у котрому похвалив його за намір привести до унії св. П.Могили та луцького єпископа А.Пузину, обіцяв для успіху справи прислати до воєводи через свого нунція в Речі Посполитій надійну людину. Макарій навіть припускає, що св. П.Могили вже тоді пропонували патріаршество. Так чи не так, однак св. П.Могила був надто досвідченою людиною, щоб не розуміти, які наслідки може потягти за собою прийняття патріаршества з рук Папи Римського. Водночас він усвідомлював, які гігантські потенційні можливості для розвитку православної Київської митрополії відкриються зі встановленням власного патріархату. Щоб не викликати зайвої напруги, св. П.Могила передав цю справу на розгляд «миру Божого», тобто зробив справу гласною, а не таємною. Він розіслав копії королівських універсалів православним братствам, у т.ч. й львівському (від 26.10.1636 р.) й радив уважно обговорити справу для блага церкви й народу. Логічною була його вимога, щоб представників на сейм, на котрому право-

славним треба було б радитися з цього приводу, послали відданих православ'ю людей. Справа набувала зовсім іншого вигляду, усупереч сподіванням Апостольської столиці та Варшави. З'явився шанс створити автокефальну православну церкву, котра не тільки не влилася б до римо-католицької, а й поглинула б греко-католиків. Враховуючи, що така церква була б дійсно національною, яку підтримали б українці й білоруси, а головне – шляхта та Військо Запорізьке, що вона не тільки не ввійшла б до складу римо-католицької церкви, а, навпаки, повернула б до свого лона греко-католиків, то така перспектива була дуже невідгідною Римській курії. Не випадково вона почала згортати активність у даному напрямку. Січневий сейм 1637 р. було зірвано, і це змусило розгляд питання відкласти. На новому сеймі 1637 р. це питання не порушувалося взагалі, тим більше, що 5.02.1637 р. помер уніатський митрополит Й.Рутський, чие місце пізніше зайняв Рафаїл Корсак. Однак питання це, очевидно, час від часу спливало. Так, відомо про переговори нунція М.Філонарді з коронним канцлером (імовірно П.Гембицьким) щодо Києво-Могилянського колегіуму, існування якого викликало неспокій Риму. Нунцій із тривогою стежив за посиленням позицій православних, але вихід бачив уже тільки в новому наступі на православну церкву. Чутки про хід переговорів, унаслідок зусиль ворогів св. П.Могили (зокрема зі стану прихильників Ісаї Копинського), часом обростали фантастичними подробицями. Один із таких прихильників – чернець Пафнутій, лякав 15(5).06.1638 р. царського путивльського воеводу Плещеева тим, що Папа Римський прагне перетворити православні церкви на костели, що св. П.Могила нібито «веры хрестиянской бы не отпал и благословлен де митрополит Петр Могила от папы римского ныне в великий пост в патриархи, бутто быть ему патриархом хрестьянское веры», що нібито він присягнув папі завести в Україні та Білорусі католицькі порядки, а архімандритом Києво-Печерської лаври має стати теперішній уніатський митрополит Рафаїл Корсак. Цю звістку Плещеев переслав до царя Міхаїла¹⁴. У квітні 1638 р. король вирішив звернутися до папи з проханням дозволити спільний собор православних та уніатів¹⁵. Після тривалого розгляду Римська курія висловила в цілому негативно щодо спільного собору й узагалі заборонила греко-католикам порушувати цю справу та навіть прибувати на спільний собор. 14.02.1639 р. курія заслухала чергову інформацію від нунція, де говорилося, що більшість православних не тяжіє до унії. Були тут і малодостовірні дані, як про те, що луцький єпископ А.Пузина нібито прийняв католицизм. С.Плохій слушно вказує на те, що головною перепоною на шляху до створення тоді Київського патріархату була негативна позиція Римської курії¹⁶. Із цим доводилося рахуватися й св. Петру Могили. Однак, усупереч раніше висловлюваним поглядам, сучасна наука стверджує, що питання про створення Київського патріархату було згорнуто ним тільки тимчасово. Про це свідчить і той факт, що у 1643–1648 рр. висувається черговий план церковного порозуміння, у котрому порушувалась проблема Київського патріархату.

Навесні-влітку 1643 р. Рим виявив зацікавленість українськими та білоруськими церковними справами. Сюди прибув холмський уніатський єпископ М.Терлецький, який так само, як і О.Сангушко, твердить про схильність до унії не тільки св. Петра Могили, але й Адама Киселя та луцького підкоморія, князя Григорія Четвертинського, направляє сюди папські послання, передає св. Петру Могили акти Флорентійського собору щодо унії, які були видрукувані 1638 р. Гораціо Джустиніані. Уперше папське брєве Урбана VIII було скеровано й безпосередньо до св. Петра Могили та чернігівського каштеляна А.Киселя (3 листопада 1643 р.), схилиючи їх до унії й повідомляючи про папське посольство до митрополита в особі 2-х ченців. Ці послання папи породили нові проекти унії, насамперед від коронного канцлера Є.Оссолінського, котрий особисто був у Києві, у Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі, і, видно, тоді ж вів пе-

реговори на цю тему зі св. Петром Моголою. Не могли ці послання залишити байдужим і св. Петра Моголу. На жаль, його (імовірно, спільна з А.Киселем) відповідь¹⁷ дійшла до нашого часу не в оригіналі. Усе ж київський митрополит більш-менш повно висловив свій погляд на папські пропозиції, виявивши значну відмінність православного погляду від католицького. Св. Петро Могола цілком засудив тут Берестейську унію, підкреслив свою вірність православ'ю й Константинопольському патріархату. Він підтримав ідею повернення до старої єдності, як у часи Володимира Святого, причому вона мала б бути не в значенні «єдності», а «союзу», була б визнана «всіма русинами». Він говорив також і про заснування нового, другого слов'янського, крім Москви, патріархату – Київського. Усі уніати мали б тепер підпорядковуватися тільки св. Петру Моголі¹⁸. Дуже важливим для в'яснення цієї справи є анонімний меморандум 1644 р., який був представлений у Римі на початку 1645 р.* Католицька історіографія традиційно вважає його автором св. П.Моголу та А.Киселя, між тим як православна, представлена єпископом Олексієм (Громадським)¹⁹ підкреслює, що текст меморандуму дійшов до нашого часу не в оригіналі, а в переказі католицького ченця (Громадський уважав переписувачем Франческо Інґолі, хоча ним був капучин Маґні), а це цілком могло призвести до певних принципових коректив у бажаному для католицької сторони дусі. Сам Маґні був високої думки про св. П.Моголу, розглядав його як «людину з великим талантом, добрим, який тішиться значною довірою та авторитетом». Маґні й привіз текст меморіалу до Риму та представив конгрегації віри 7.02.1645 р.

Однак усі дослідники сходяться на тому, що в меморандумі пропонувалася цілком інша модель унії, ніж та, котра була реалізована в Бересті 1596 р.

Отже, у меморандумі критикується Берестейська унія, яка нищила ідентичність православної церкви, тяжіла до перетворення «грецької релігії на латинську», її наслідком було підпорядкування православної ієрархії України та Білорусі Риму. У результаті замість об'єднання стався ще глибший поділ. Щоб вийти з кризи, треба повернутися до первісних джерел розуміння церкви, обличити на потім дискусії з другорядних питань і навіть деяких принципових проблем (походження Святого Духа). Найголовніше для автора меморандуму полягає в реалізації принципово нової ідеї воз'єднання церков: православна церква має бути одночасно під зверхністю і Вселенського (Константинопольського) патріарха, і Папи Римського. До цього часу вона має бути в стані певної автономії. Хоча примат папи теоретично визнавався б, але не папа, а Константинопольський патріарх був би зверхником православної церкви. Тут підкреслюється значення Константинопольського патріархату як церкви-матері, оскільки саме з Константинополя русини прийняли колись святе хрещення²⁰. Однак про генеральну унію можна вести мову тільки тоді, коли патріарх зможе самостійно приймати рішення, без втручання з боку турецького султана – для цього патріарх разом з усіма греками має бути звільненим від турецького ярма, тільки тоді він «поведе нас до згоди». Київський митрополит мав би обиратися духівництвом, а за його затвердженням не треба було б посилати ані до Папи Римського, ані до Вселенського патріарха. Значне місце мало б належати правосла-

* Даний меморандум («*Sententia cuiusdam Nobilis Poloni Graecae Religionis*») був уперше виданий католицьким істориком Євгеном Шмурлом (Smurlo E. *Le Saint Siege et l'Orient orthodoxe russe (1609–1654)*. – Prague, 1928. – С.163–169). У наш час його передруковано разом із перекладом польською Анджея Будзіша в книзі польського історика Вацлава Гриневича, котрий чи не найбільше уваги з сучасних авторів приділяє дослідженню даного меморандуму (Hryniewicz W. *Przeszłość zostawić Bogu. Unia i uniatyzm w perspektywie ekumenicznej*. – Opole, 1995).

вній шляхті, котра разом із духівництвом вирішувала б долю майбутнього з'єднання церков²¹. М.Грушевський слушно відзначав, що ідеї Київського патріархату П.Могила і його однодумці, без сумніву, «співчували, хоч тримались дуже обережно, навчені попереднім досвідом»²². Польський науковець із Любліна, проф. Вацлав Гриневич підкреслює, що в меморандумі робляться важливі висновки з негативного досвіду попередніх церковних уній і пропонувався досить перспективний варіант принципово нового підходу до вирішення проблеми міжконфесійних конфліктів на Русі-Україні та Білорусі, причому він виявляє зв'язок з ідеями церковної єдності, котрі можна простежити й у митрополита Іларіона, і у митрополита Іоанна II, і у митрополита Мисаїла і котрі по своїй суті є подібним до старохристиянської моделі церков-сестер, що ґрунтувався на визнанні ідентичності віри²³.

На нашу думку, меморандум у цілому виходить із необхідності в досить віддаленій перспективі об'єднання церков, причому православна церква мала би стати по суті автокефальною. Узагалі св. П.Могила визнавав зверхність Константинополя лише як формальну й робив певні кроки в напрямку до повного унезалеження церкви, тобто до здобуття автокефалії. У цьому зв'язку варто звернути увагу зокрема на лист до св. П.Могили константинопольського патріарха Парфенія, писаний у 1642 р. Тут Парфеній докоряв київському митрополиту за те, що він супроти канонів жодного разу не написав до нього, не привітав його із вшестям на престол, діяв усупереч волі патріарха, коли підкорив собі Львівське братство (останнє за грамотами ще патріарха Єремії 1589 р. мало право ставропігії, тобто корилося не львівському єпископу чи київському митрополиту, а безпосередньо константинопольському патріарху) і т.д.²⁴

Хоча Рим цього разу виявив більшу готовність до поступок, знову допускав можливість проведення спільного собору, однак відчутним було його невдоволення позицією св. П.Могили. Це призвело до відмови Риму від плану Київського патріархату. Тепер він добивався вже укладення унії на взірць Флорентійської. Конгрегація віри негативно поставилася до нового проекту Київського патріархату, що знайшло вираз в її ухвалі від 16 березня 1645 р. Виникли перешкоди також і в Константинополі, Києві та Варшаві. Передчасна смерть св. П.Могили у 1647 р. фактично поклала край переговорам щодо Київського патріархату. Щоправда, з ініціативи А.Киселя, підтриманої королем, у травні 1647 р. у Вільні під час сейму мав би відбутися з'їзд шляхти (православної та католицької) у справі об'єднання. На сеймі навіть підписали «Віленські артикули» у цій справі, але вони так і залишилися декларацією про наміри. На початку 1648 р. Владислав IV, канцлер Є.Оссолінський та Магні знову заговорили про унію, але тепер вони прагнули до створення нової греко-католицької церкви, в якій православні не будуть з'єднані з уніатами зразка 1596 р.²⁵ Це був тупиковий варіант, бо вів до нових міжконфесійних конфліктів, але й він не вийшов зі стадії плану. Невдовзі король помер, помер і папа Урбан VIII, який цікавився даною проблемою.

Але головні події відбувалися вже не в Римі чи Варшаві, а в Україні, де народ брав вирішення своєї долі у власні руки. Стався вибух – Національно-визвольна війна українського народу 1648–1658 рр., яка різко змінила ситуацію в Східній Європі і змусила надовго відкласти дискусію навколо цієї проблеми з обох боків. По смерті св. П.Могили Рим намагався знайти порозуміння в цій справі з новим київським митрополитом і сподвижником св. П.Могили Сильвестром Косовим, який теж нібито схилився до унії. Але в донесеннях нунціїв як щодо схильності до унії св. П.Могили, так і С.Косова чітко вгадується прагнення видати бажане за дійсне! Цікаво, що московський уряд у зв'язку із прагненням царя Алексея посісти також і престол Речі Посполитої, уперше уважно придивився до цієї проблеми й нібито був не проти ідеї Київського патріархату. В уся-

кому випадку про це свідчить чи то проект, чи то таємний договір між Москвою та Варшавою, укладений під час сепаратних переговорів у Вільні в жовтні 1656 р. («Статьи с Москвою постановленные...») у своїх 4, 6 і 7 пунктах. Унія мала бути зліквідована, відновлена давня згода, тобто, за словами М.Грушевського, «поєднання церков у тім роді, як се плянувалося ще за Петра Могили»²⁶.

Пізніше, у 1670 р., даний проект розвивався одним із учнів та сподвижників св. П.Могили, архімандритом Свято-Троїцького монастиря в Слуцьку, намісником у Білорусі київського митрополита Діонісія Балабана, колишнім ректором Києво-Могилянської академії Феодосієм Василевичем-Баєвським. Про це свідчить його проект об'єднання православних та уніатів в Україні та Білорусі в єдину церкву. Феодосій теж убачав вихід у подвійному підпорядкуванні – Вселенському патріархові (безпосередньо) та Папі Римському (опосередковано). Проект викликав певну зацікавленість Риму й греко-католицької церкви, причому уніати в особі майбутнього свого митрополита Кипріяна Зоховського внесли пропозиції з удосконалення проекту Ф.Василевича-Баєвського, у т.ч. й пропозицію перенесення резиденції Вселенського патріарха до «Русі» (України й Білорусі) або ж зречення ним своєї зверхності над «Руссю», як він учинив «у стосунку до Москви»²⁷. Тут мається на увазі визнання у 1589 р. константинопольським патріархом Єремією московського патріарха, отже визнання автокефалії тієї церкви, яка згодом називатиметься Російською православною церквою. Якби цей проект був реалізований, то ще в останній третині XVII ст. було б визнано православною церкву Київського патріархату! І знов цьому перешкодила несприятлива політична ситуація в Україні та Білорусі. Війни на території як України, так і Білорусі, розподіл України між Московією та Річчю Посполитою, падіння Гетьманщини, відновлення колоніального панування Речі Посполитої над Білоруссю цілком унеможливили тоді реалізацію ідеї Київського патріархату. Проте до цієї ідеї час від часу продовжували звертатися провідні діячі церкви, щоправда, не завжди знаючи про доробок на цій ниві св. П.Могили. Реалізація даної ідеї стала можливою тільки у XX ст.

¹ *Melnyk M.* Spór o zbawienie. Zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI – połowa XVII wieku). – Olsztyn, 2001. У цій монографії ґрунтовно розглядається проект «католицько-православного з'єднання», що міститься у меморіалі, авторство якого М.Мельник беззастережно приписує св. Петру Могили.

² *Sysyn F.E.* Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil. 1600–1653. – Cambridge, 1985. – P.57; *Sysyn F.E.* Peter Mohyla and the Kiev Academy in Recent Western Works: Divergent view on seventeenth century Ukrainian culture // The Kiev Mohyla Academy. Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge, 1984. – P.155–187.

³ *Smotryckij M.* Paraenesis abo Napomnienie. – Kraków, 1629. – P.34; *Кралуєк П.* Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. – К., 1997. – С.165.

⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1995. – Т.VIII. – Ч.1. – С.133.

⁵ Детальніше див.: *Плохий С.Н.* Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв. – К., 1989. – С.140–141; *Chynczewska-Hennel T.* Polityka stolicy Apostolskiej wobec unii i prawosławia w Rzeczypospolitej XVII wieku // *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI–XX w.).* – B.d., 1997. – С.124–133.

⁶ *Голубев С.Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – К., 1898. – Т.2. – Приложения. – №XXX. – С.120–121 (щоб покінчити з мусуванням чуток про нібито схильність св. Петра Могили до унії, варто навести його характеристику одного із чільних представників католицького табору Речі Посполитої – краківського єпископа Петра Гембицького, дану останнім у віднайденому нами листі від 11 квітня 1647 р. до підканцлера Великого князівства Литовського Лева Сапіги на звістку про смерть св. Петра Могили: «Як тільки я довідався про смерть київського митрополита Могили, насамперед дякував Господу Богу, що Він знищив такого запеклого схизматика. Я тут же написав до його королівської мості, понижено просячи, щоб він за такою okazji подав (на київ-

ську митрополію) досвідченого та побожного уніата» (Національна бібліотека у Варшаві. – Ф. «Бібліотека ординації Замойських». – №931. – Арк.107 зв. – 108 зв.).

⁷ Хинчевська-Геннель Т. Проблеми унійної Церкви у кореспонденції апостольського нунція в Речі Посполитій Маріо Філонарді (1636–1643 рр.) // Ковчег. – Л., 2001. – Ч.3. – С.233–235.

⁸ Chynczewska-Hennel T. Nuncinsz: krol. – Warszawa, 2006. – S.111–120.

⁹ Плохий С. Папство... – С.144.

¹⁰ Хинчевська-Геннель Т. Проблеми... – С.237.

¹¹ Пам'ятки. Архів Української Церкви. – К., 2001. – Т.3. – С.229–230.

¹² Макарий. История русской церкви. – Москва, 1996. – Кн.6. – С.511.

¹³ Чубатий М. Слово про Мелетія Смотрицького // Збірник, присвячений св. п. М.Смотрицького з нагоди трисотніх роковин смерті. – Л., 1934. – С.5–8.

¹⁴ Воссоединение Украины с Россией. – Москва, 1954. – Т.3. – №133, 137. – С.222, 229.

¹⁵ Плохий С. Папство... – С.145.

¹⁶ Там же. – С.147.

¹⁷ Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. – К., 1997. – С.141.

¹⁸ Див.: Плохий С. Папство... – С.152; Ploky S. The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine. – Oxford, 2001. – С.97–98; Chynczewska-Hennel T. Polityka... – S.127; Jobert A. Od Lutra do Mohyly. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa. 1517–1648. – Warszawa, 1994. – S.295–296; Luźny R. Od metropolity Izydora do metropolity Piotra Mohyły: nurt prozachodni w myśli religijnej dawnej Rusi // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. – Warszawa, 1997. – Т.4–5. – С.65; Hryniwicz W. Przeszłość zostawić Bogu. Unia i uniatyzm w perspektywie ekumenicznej. – Opole, 1995. – S.82–83, 99–111; Litwin H. Od Unii Lubelskiej do III rozbioru Rzeczypospolitej. Rzeczpospolita-Ukraina. Szkice wydarzeń politycznych // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie. – Lublin, 2000. – S.92; Див.: Andrusiak M. Sprawa patriarchatu kijowskiego za Władysława IV // Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego. – Lwow, 1934; Танчук Д. Питання Київського патріархату в часі змагання за об'єднання українців: 1582–1632 // Записки ЧСВВ. – Т.І. – Рим, 1949. – С.128–144; Великий А.Г. Анонімний проект Петра Могили по з'єдненню Української церкви 1645 р. // Записки ЧСВВ. – Рим, 1963. – Т.ІV. – С.484–497; Onoszko K. Nauka Piotra Mohyły o Kościele i jego hierarchiji. – Lwów, 1931.

¹⁹ Архиепископ Алексей. Отношение митрополита Петра Могилы к унии с Римом. – Варшава, 1932.

²⁰ Hryniwicz W. Od Hariona do Mohyły. Ślady idei Kościołow siostrzanych w piśmiennictwie ruskim (XI–XVII w.) // Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI–XX w.). – B.d., 1997. – S.87–98.

²¹ Jobert J. Od Lutra... – S.296.

²² Грушевський М. З історії релігійної думки. – Вінніпег; Мюнхен; Детройт, 1962. – С.89.

²³ Hryniwicz W. Od Hariona... – S.95. Останнім часом в історичній літературі все більше відчувається тенденція визнання послання Мисаїла автентичним. Детальніше див.: Русина О. Мисаїлове послання Сиксту IV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К.; Нью-Йорк, 2002. – Вип.7. – С.281–296.

²⁴ Голубев С.Т. Киевский митрополит... – Т.2. – Приложения. – №LXII. – С.249–250. Першим особливу увагу цьому листу приділив львівський історик Ісидор Шараневич і вказав на певну тенденцію до незалежнення Київської митрополії на чолі зі св. Петром Могилою від Константинопольського патріархату. Див.: Szaraniewicz I. Patriarchat Wschodni wobec Kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej Polskiej // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. – Kraków, 1879. – Т.10. – С.1–80.

²⁵ Jobert A. Od Lutra... – S.298.

²⁶ Грушевський М. Історія... – Т.ІХ. – Ч.2. – С.1249.

²⁷ Mironowicz A. Unia uniwersalna według Teodozego Wasilewicz / Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. – Warszawa, 1997. – Т.4–5. – С.132–138; Idem. Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza. – Białystok, 1996.

The article examines the developing of the idea of Kyiv patriarchy by metropolitan Petro Mohyla, analyses the attempts to breathe life into it and the reasons for his plans' failure.